

LA DIVERSITAT CULTURAL EN ELS CENTRES RESIDENCIALS D'ACCIÓ EDUCATIVA

Sandra Costa i Camara
Universitat de Barcelona

RESUM

L'article s'endinsa en el concepte i la realitat de la diversitat cultural present en els Centres Residencials d'Acció Educativa, fruit de l'experiència professional d'educadors/res socials que treballen en aquests contextos socioeducatius. La finalitat de tot educador/ra en aquests contextos és atendre i acompanyar els infants i adolescents que conviuen en un centre d'atenció i protecció des de la unitat, tot treballant des de la particularitat i la diferència que aporta cadascú i acceptant-les. En qualsevol cas, sempre s'ha de tenir present la dinàmica identitària en el si dels processos educatius per tal d'evitar caure en l'homogeneïtzació i l'assimilació de les diferències.

PARAULES CLAU: educació social, diversitat cultural, Centre Residencial d'Acció Educativa, intervenció socioeducativa, infància i adolescència, professionals.

CULTURAL DIVERSITY IN EDUCATIONAL ACTION RESIDENTIAL CENTRES (CRAE)

ABSTRACT

The article researches the concept and reality of the cultural diversity that exists in the CRAE and is fruit of the professional experience of social education professionals who work in these socio-educational contexts. The role of such professionals is to care for and accompany the children and young people that live together in protection and care centres from a perspective of oneness, working with the unique characteristics and differences of each child and accepting them. The identity dynamic should always be at the heart of the educational processes so as to avoid homogenisation and the assimilation of differences.

KEY WORDS: social education, cultural diversity, educational action residential centres, CRAE, socio-educational intervention, childhood, young people, adolescence, professionals.

279

SANDRA COSTA I CAMARA

1. LA DIVERSITAT, UNA CARACTERÍSTICA INTRÍNSECA DELS CENTRES RESIDENCIALS D'ACCIÓ EDUCATIVA (CRAE)

Si fixem la mirada en una de les realitats de l'educació social com és el treball en els Centres Residencials d'Acció Educativa (CRAE), ens adonarem de la gran quantitat d'informació i de coneixement que aquests ens aporten sobre diversitat personal, social i cultural. El recurs residencial compleix una funció d'atenció i protecció de la infància i adolescència en situacions de risc social i desemparament. La diversitat en aquests espais és una realitat evident. En primer lloc, *la diversitat personal és una característica intrínseca a la condició humana, atesa la individualitat de tot ésser humà*. En la institució educativa, la diversitat es manifesta amb la presència del grup: de nens i nenes i nois i noies, d'educadors/res, de famílies, d'altres referents de l'entorn, dels i les professionals externs que intervenen en l'acció educativa, etc. En segon lloc, *la diversitat social* es reflecteix a través de les múltiples circumstàncies socials, familiars i personals de la població atesa en els centres així com del perfil dels educadors/res. En aquest sentit, observar les diferents realitats socials dels nens/nenes que viuen al centre és establir una relació, a petita escala, de les problemàtiques socials més generals de la societat. Analitzar-la des d'una perspectiva crítica suposa llegir aquesta realitat en clau de desigualtats socials. I, finalment, cal tenir en compte *la diversitat cultural* pròpia de tota societat plural i multicultural. I tot això sense perdre de vista que en la societat catalana de principis del segle XXI la diversitat cultural obeeix a una situació social, històrica, política i econòmica en la qual els processos migratoris evidencien les diferents identitats culturals que conviuen en un mateix territori.

El CRAE, concebut com un microsystema d'aquesta realitat global, també participa dels processos de canvi i transformació social. Les necessitats emergents en qualsevol context educatiu demanen una resposta educativa i social, global i local. Una de les noves realitats que es fa present avui en dia en els diferents espais de l'educació social és l'atenció a la diversitat des de la particularitat personal, social i cultural en els escenaris de la vida quotidiana. El respecte per les diferències personals, la convivència i l'intercanvi mutu obren interrogants als i les professionals de l'educació, per saber com orientar les respostes sense caure en visions etnocèntriques ni models compensatoris i assimilacionistes.

L'educació està inscrita, interrelacionada i permanentment lligada a l'entorn social i a la idea de context (Petrus, Romans i Trilla, 2000, p. 105-106). L'educació ha de respondre a noves necessitats tot assumint com a marc de referència les societats complexes, els processos de globalització econòmica i cultural i la multiplicitat de formes de vida, context en el qual prenen una importància cab-

dal les dinàmiques identitàries. El procés de construcció de la identitat personal i cultural parteix del reconeixement de les particularitats de tot individu i s'haurà de treballar des de la individualitat per fer possible no només l'atenció a la diferència, sinó també la promoció social i la capacitat d'elecció del subjecte. Parlar de possibilitats i limitacions de l'educació en els temps actuals i des dels diferents espais socioeducatius suposa retornar a la idea d'incertesa que, com diu Morin (2001*b*, p. 74-75), és pròpia d'una època en què hi ha canvis de valors ambivalents i en la qual tot està lligat i interrelacionat. La pràctica educativa mostra que la realitat demana atendre la identitat cultural dels educands des del procés educatiu tot buscant les respostes a la diversitat cultural i a la complexitat (Marí Ytarte, 2002).

2. EL CENTRE RESIDENCIAL D'ACCIÓ EDUCATIVA I ELS NOUS REPTES PER ATENDRE LA DIVERSITAT

Tal com queda recollit en la Llei 37/1991, de 30 de setembre, el CRAE és aquell recurs específic creat per *protegir* la infància *desemparada* que està en situació de *risc social*, és a dir, a qui li manquen els elements bàsics per al desenvolupament integral de la seva personalitat. Tal com apunten Panchón, Petrus i Gallego (2002, p. 19-22) a l'informe *La infància i les famílies als inicis del segle XXI*: «Les situacions de risc s'han d'analitzar sempre des d'una perspectiva relacional o interactiva. Quan amb la confluència de distints factors es dona lloc a situacions familiars que impedeixen oferir una adequada atenció a un infant o adolescent i el seu consegüent desenvolupament està exposat a dificultats, conflictes socials, problemes de socialització... és quan caldrà protegir-lo». En aquests casos, l'Administració competent en matèria de serveis socials i protecció —la Direcció General d'Atenció a la Infància i Adolescència, en el cas de Catalunya— assumeix la tutela i la protecció de l'infant o adolescent. Una vegada dictaminada l'ordre de desamparament, l'infant és acollit en el recurs del CRAE i el centre n'assumeix la guarda. Segons l'article 172 del Codi civil, la intervenció pública té lloc davant la vulneració dels drets civils propis dels infants i/o adolescents en relació amb la potestat o la guarda que es té d'ells, quan no hi ha les persones a qui correspon aquesta responsabilitat o bé quan es produeix una impossibilitat per a l'exercici dels deures de la pàtria potestat. En aquest sentit, tots aquells nens/nenes que es trobin en alguna d'aquestes situacions es considerarà que estan en situació de desamparament.

L'objectiu dels centres de menors és atendre i acollir els infants i adolescents que han estat separats dels seus nuclis familiars i han passat a viure en una

altra institució, en substitució de la pròpia família, durant un període de temps transitori. Algunes de les funcions que compleixen aquestes institucions són: *a)* l'atenció integral als infants que hi són ingressats a proposta dels equips tècnics corresponents, per contribuir al seu procés educatiu i de desenvolupament personal; *b)* la cura de la seva salut física i psíquica i la vetlla pel desenvolupament harmoniós de la seva personalitat; *c)* el disseny del projecte educatiu individual dels menors a partir del diagnòstic o l'avaluació inicial; *d)* la coordinació amb els altres serveis i professionals que intervenen en el procés d'atenció i protecció als menors, i *e)* la promoció, en els casos en què sigui possible, del retorn del menor amb la família d'origen o, en cas contrari, l'acolliment en la família extensa o una família aliena (Amorós i Ayerbe, 2000, p. 201).

Els responsables de portar a terme la tasca educativa dels CRAE són els educadors i educadores socials. Aquests es converteixen en un element principal del sistema d'atenció i protecció de la infància dins el recurs especialitzat, i, per tant, constitueixen un element important del context d'intervenció socioeducativa. L'eina bàsica d'actuació de l'educador/ra social en un CRAE està en l'entramat de la vida quotidiana. La vida quotidiana pot tenir una connotació de rutina o d'inèrcia, però precisament és aquí on es desenvolupen moments aparentment trivials que poden desembocar en vertaderes accions educatives. El mot *trivial*, segons el diccionari Alcover-Moll, s'utilitza quan una cosa «és massa dita», és quelcom «conegut per tothom» o «mancat d'elevació». Altrament dit, quan té poca rellevància, o poca importància. Amb el llenguatge de la complexitat i segons Morin (2001*b*, p. 25), s'utilitza la paraula *serendipisme*, de l'anglès *serendipity*, per referir-se a «l'art de transformar detalls aparentment insignificants en indicis que permetin reconstruir tota una història».

En la vida quotidiana del CRAE conviuen dos principis evidents: el d'*homogeneïtat* i el de *diversitat*, ambdós íntimament relacionats. Per exemple, l'equip educatiu és homogeni, es presenta com *un* davant les decisions que es prenen, i intenta unificar criteris i trobar l'equilibri entre diferents punts de vista, tot i que és divers i heterogeni alhora. La diversitat de punts de vista, d'experiències, d'interessos i d'inquietuds enriqueix l'equip i al mateix temps és el que pot ajudar a fer-lo evolucionar. També els nens/neses que viuen en el recurs residencial tenen un comú denominador que els homogeneïtza (han estat separats de les seves famílies, comparteixen un espai comú de convivència, la seva tutela la té l'Administració i la guarda la direcció del centre, i la causa de la separació ha estat un problema social) i al mateix temps es diferencien per les característiques particulars de cadascun/a d'ells/d'elles i les conseqüències i repercussions de les situacions viscudes, diferències que exigeixen identificar les particularitats i treballar amb aquestes des de la individualitat.

La diversitat és un fet en l'espècie humana i en les espècies naturals del nostre planeta, i, sense ella, l'evolució i la transformació no serien possibles. Edgar Morin (2001a, p. 67-69) argumenta que, per comprendre el fet humà, cal comprendre la seva unitat en la diversitat i la seva diversitat en la unitat. Segons aquest autor, l'educació ha d'il·lustrar aquest principi d'unitat i diversitat en tots els seus camps. La diversitat cultural i la pluralitat d'individus és una característica de les nostres societats, no només de les actuals, sinó de les que han existit al llarg de la història. Avui, en el context del CRAE, la diversitat cultural també es fa present, tant en l'evidència de l'arribada de nens/nenes procedents d'altres indrets, regions i cultures com en el fet que cadascun dels residents participa d'una *cultura* diferent. Entenem per cultura el conjunt dels *saber fer*, regles, normes, creences, mites, prohibicions, estratègies, valors... que es transmeten d'una generació a una altra i que estan en constant intercanvi i dinamisme. No podem parlar de cultures tancades, encara que aparentment sembli que ho estan per tal de preservar una identitat singular. Les característiques dels nens/nenes que viuen en el CRAE aporten diversitat sigui quin sigui el seu origen, per la qual cosa és important oferir elements que connectin, que intercanviïn i que possibilitin un enriquiment individual i col·lectiu.

2.1. ELS EDUCADORS I EDUCADORES DELS CRAE:

PRIMERES OPINIONS ENTORN DE LA IDEA DE DIVERSITAT CULTURAL

Conèixer l'opinió dels educadors i les educadores sobre la diversitat cultural pot ajudar a orientar la millora d'un treball educatiu diari i avaluar la formació d'aquests agents socials. Partint de la idea global de *context*, les opinions, les percepcions i els conceptes que tenen els educadors/res de la realitat en què treballen constitueixen un element més a ser tingut en compte per comprendre l'acció educativa i el seu desenvolupament. Com a conseqüència de les inquietuds que genera l'atenció educativa des de la perspectiva de la diversitat, es planteja una qüestió que neix del mateix context del CRAE i que busca aprofundir en *la idea de diversitat (cultura) que tenen els agents socials que hi treballen*.

Fruit de l'experiència professional en un centre residencial i en el marc de la recerca duta a terme per a l'obtenció del diploma d'estudis avançats (DEA) en els cursos de doctorat 2001-2003 Educació i democràcia del Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Facultat de Pedagogia (Universitat de Barcelona), tingué lloc el disseny d'una tècnica pròpia de la recerca qualitativa en les ciències socials i l'educació: el grup de discussió. La temàtica plantejada per

SANDRA COSTA I CAMARA

a la discussió girava entorn de la diversitat cultural percebuda, viscuda i sentida pels mateixos professionals. En el grup van participar un total de set educadors/res (quatre educadores i tres educadors), procedents de centres diversos de la ciutat de Barcelona: centres propis, centres col·laboradors i de gestió delegada.

Les conclusions que es deriven d'aquesta experiència pilot han permès extreure elements d'anàlisi i reflexió i plantejar nous camins per continuar treballant aquestes qüestions en aquests espais educatius. Amb la posada en pràctica d'aquest instrument es pretén copsar quins són els sentiments i les experiències reals que els educadors i les educadores viuen davant les noves necessitats socioculturals i adonar-se dels recursos personals i professionals de què es disposa. La investigació no té com a objectiu fer un judici de valor ni una anàlisi crítica de la manera d'actuar dels educadors i educadores davant la diversitat cultural en el CRAE, sinó contribuir a crear espais de diàleg i de reflexió entorn del tema plantejat. Els objectius pretesos amb el grup de discussió són: *a)* saber què entenen els educadors/res per diversitat cultural i si aquest tema pot plantejar-se per treballar educativament en el CRAE; *b)* identificar aquells elements educatius del CRAE que siguin òptims per ser treballats des de la diversitat cultural i l'educació intercultural; *c)* compartir experiències professionals a partir de situacions concretes que ajudin a reflectir la realitat de la diversitat cultural; *d)* anomenar els recursos personals i professionals necessaris per treballar educativament la diversitat cultural en els CRAE i, finalment, *e)* detectar les limitacions del treball educatiu en el CRAE per donar respostes a la diversitat cultural i als sentiments que se'n desprenen.

Un dels primers temes de debat ha estat *la relació de la diversitat cultural amb el context educatiu on treballen*. En termes generals, hi ha unanimitat a equiparar diversitat cultural amb la idea de diferència, d'heterogeneïtat d'opcions i de procedències culturals diverses. Es considera, per tant, que les diferències culturals són un aspecte més de la diferència que incorpora tota persona. En la major part de casos es relaciona diversitat cultural amb la procedència de la població atesa; és a dir, si hi ha presència de nens/nenes immigrants en el recurs residencial, especialment d'aquells que procedeixen del nord d'Àfrica. Algunes expressions que s'han pogut recollir de la discussió parlen de *poca* o *molta* diversitat cultural. Quan s'ha parlat de *poca* diversitat en els centres de treball, els educadors/res que s'han expressat en aquests termes han estat tant els que treballen en un recurs especialitzat en què tota la població és immigrada com els que treballen en centres on la gran majoria és «autòctona» i hi ha un percentatge baix de població immigrada. Aquesta distinció entre *autòctons* i *immigrats* podria fer pensar que els anomenats *autòctons* participen tots/totes d'una cultura

comuna i que només amb la presència de la població immigrada es planteja la diversitat cultural. Sembla que en aquests centres educatius la representativitat de cultures encara no pot ser considerada multicultural, si ens referim al concepte de procedències culturals. La realitat, però, és que cada vegada més les necessitats de protecció d'infants i adolescents estan augmentant, en general, a tota la població. Les situacions de precarietat en què viuen moltes persones immigrades que han arribat a Catalunya les converteixen en vulnerables socialment parlant, i en algunes ocasions són necessaris els serveis socials per donar resposta a les mancances que pateixen. La diversitat de situacions i casos que hi ha dins als CRAE posa en evidència el que s'està vivint socialment: un augment de les problemàtiques socials causades per una desigual redistribució dels recursos econòmics i socials, que provoca dificultats d'accés als serveis bàsics, atur, manca d'habitatge en condicions dignes, etc., situacions que afecten tant les famílies com els infants i adolescents. Tal com s'apunta en l'informe esmentat anteriorment (Panchón, Petrus i Gallego, 2002, p. 19): «és responsabilitat de les administracions competents evitar els processos d'exclusió o marginalització que poden afectar a determinats col·lectius que es troben en situacions de risc o amb un grau important de vulnerabilitat».

La diversitat cultural en el si de les nostres societats ha obert un repte social i educatiu en els contextos escolars, però cal plantejar, des de l'àmbit de l'educació social, aquelles qüestions relacionades amb les necessitats emergents de la població atesa per tal d'implicar el nostre treball en els processos de canvi i de transformació social i cultural. En el transcurs de la discussió també s'ha introduït la idea de diversitat més enllà de la concepció cultural i s'ha apuntat que la diversitat és una característica intrínseca de l'equip educatiu, necessària, però que no està lliure de conflictes i de dificultats pel que fa a la responsabilitat educativa, ja que no sempre és fàcil acceptar les diferències dels altres i treballar-hi. En relació amb la diversitat cultural, els educadors/res han fet esment de manera repetida d'alguns conceptes que hi estan vinculats, als quals es fa referència tot seguit.

En primer lloc, quan s'ha parlat de la cultura dels nens i nenes dels centres, en la gran majoria de casos, s'ha relacionat aquesta amb *els costums i les tradicions*, i en el cas de la cultura àrab, s'ha identificat concretament amb els estereotips de l'Islam i la religió musulmana que s'estableixen des de la concepció occidental. El desconeixement del món àrab ens porta sovint a identificar determinats costums com els pilars d'una cultura i això fa que tinguem en la mateixa consideració totes les persones immigrades que procedeixen d'aquestes regions o que comparteixen un tret comú com ara la religió o alguna tradició cultural, tot i les diferències en altres aspectes. Es reconeix que sovint es cau en l'error de fixar-se,

SANDRA COSTA I CAMARA

únicament, en els *aspectes folklòrics de la cultura*, que fa identificar determinats trets com a essencialitats d'una cultura, defugint una visió molt més àmplia i dinàmica de tot allò considerat cultural. Per tal de no fer estigmatitzacions, des de l'educació, caldrà partir d'una visió molt més global de les dinàmiques culturals.

La distinció entre *minoria i majoria cultural* en el context educatiu del CRAE ens ha de fer pensar que, malgrat que el nombre de nens i nenes immigrants sigui major o menor, cadascun dels residents que viuen en el recurs especialitzat té una individualitat i, lluny de voler protegir els aspectes culturals, caldrà observar i plantejar conjuntament amb ell/ella qui és, com viu i quines són les eleccions que decideix prendre. En aquest procés de treball individual i de les eleccions particulars entren en joc els referents que un/una té, ja siguin de la pròpia família, del grup de convivència, dels nous referents tutorialis, de l'entorn social, etc. Si s'analitza més a fons el fenomen de la majoria i minoria cultural, podem adonar-nos de la posició de domini que sol exercir el grup majoritari respecte de la resta, i per tant, sovint, sol ocórrer que un/una no es decideixi per determinades opcions per no sentir-se «menor» i supeditat a les relacions de poder del grup majoritari.

Tenint en compte que s'ha relacionat la diversitat cultural amb la presència en el centre de nens i nenes immigrants, ja sigui dels anomenats de segona generació o dels adolescents immigrants sols (els anomenats MEINA), aquest fenomen està estretament relacionat amb *les causes de la immigració* i, per tant, amb la idea del projecte migratori, en què no només s'expressa la necessitat d'abandonar el país d'origen sinó que també se'n desdibuixen les expectatives de futur. La distinció establerta entre els dos grups de població atesos en els centres residencials (per un costat, els nois/noies immigrants sols i desemparats, i, per l'altre, els fills/filles d'immigrants en els quals el projecte migratori ha estat decidit per la seva família) comporta un treball en determinats aspectes culturals i en el desenvolupament dels trets identitaris de manera diferenciada. La influència que exerceixen el centre, l'entorn social i els companys/nyes és molt forta i els referents —entre els quals hi ha els culturals— seran diferents dels que els oferiria la seva família. La vinculació que el nen/nena tingui amb la seva família d'origen i les expectatives de retorn són variables que cal tenir en compte de cara al procés identitari. En relació amb *la idea d'identitat*, en el grup de discussió s'ha esmentat més d'un exemple en què es reflecteixen aspectes identitaris que convé incloure en el treball educatiu individual. S'ha parlat de nens/nenes o nois/noies marroquins que no accepten el seu origen, que s'avergonyeixen *de ser marroquins*, del seu cabell, del seu color de pell, i expressen que volen *ser europeus*. Aquest fet ha estat definit com a *contradicció* que un/una pot arribar a sentir ateses les

LA DIVERSITAT CULTURAL EN ELS CENTRES RESIDENCIALS D'ACCIÓ EDUCATIVA

diferents referències que es tenen. En el procés de construcció d'identitat, el noi/noia acaba assimilant maneres de fer, hàbits i costums i participa de la cultura de la institució al mateix temps que assimila la cultura dominant del moment. La causa d'aquesta assimilació, segons l'opinió dels educadors i educadores, no és altra que la necessitat que té l'infant de sobreviure i fer front a la discriminació social tot buscant les estratègies per *integrar-se i per ser acceptat* en el grup social de referència.

Si partim de la idea que la societat on vivim és diversa i plural, les opcions i alternatives que aquesta pot arribar a oferir també hauran d'incloure's en els processos de transmissió educativa i cultural que es facin des del centre. L'equip educatiu haurà de plantejar si realment ofereix un ventall ampli d'opcions per tal que cadascú pugui escollir i, en aquest punt, analitzar què transmet l'educador/ra en l'acte d'educar. L'educador/ra, en la relació educativa, transmet cultura, models educatius i referents identitaris que els nois/noies acaben interioritzant i fent-se propis. Els educadors/res han coincidit a considerar que en la relació educativa s'acostuma a exercir una influència molt orientada a una única visió: l'europea, i d'aquesta manera s'acaben normalitzant uns referents culturals, educatius i socials. Aquest fet porta a preguntar si les intervencions educatives es plantegen des d'una perspectiva més global i si el ventall de possibilitats que es pot oferir, des de la institució i com a professionals, és suficientment ampli i representatiu per a tothom. La resposta que l'educador/ra hagi de donar a les diferències personals, socials i culturals del nen/nena estarà condicionada pel grau de coneixement i d'inquietuds personals i professionals que es tinguin o que es puguin anar adquirint amb el temps.

Una altra idea relacionada amb la diversitat cultural que es desprèn de la recerca duta a terme és la vivència d'aquesta com a *conflicte*, que pot manifestar-se de tres maneres diferents. En primer lloc, el conflicte pot ser viscut *individualment*, és a dir, quan el nen/nena o adolescent viu les particularitats culturals originàries com una contradicció i l'expressa en forma de vergonya, rebuig o negació. El conflicte personal pot estar associat a altres problemàtiques socials que poden aparèixer de formes diverses al llarg del seu desenvolupament: bloqueigs, sentiments contradictoris, etc. Des de la responsabilitat que l'educador/ra assumeix en el centre, cal buscar les estratègies i els recursos educatius per fer-hi front i, si convé, comptar amb els serveis psicosanitaris perquè complementin el treball educatiu. En segon lloc, el conflicte pot manifestar-se en *el grup de convivència* quan alguns nois/noies estableixen dinàmiques de rebuig i de no acceptació de les diferències personals, socials i culturals d'un subjecte. És aleshores quan es pot produir un enfrontament entre les parts. Aquest conflicte sovint s'expressa amb insults, discussions o la marginació de l'altre. I, en tercer lloc, no

SANDRA COSTA I CAMARA

podem oblidar que avui en dia la discriminació i el racisme són l'expressió més clara del conflicte que suposa la diversitat cultural, no només a partir de manifestacions xenòfobes sinó a través de l'imaginari social, el qual projecta atribucions negatives i actituds despectives envers un col·lectiu determinat. *L'entorn social*, per tant, és un element més del context educatiu del CRAE. En la funció educativa destinada a la inserció social, s'haurà de tenir en compte que l'imaginari social exerceix una influència i classifica els individus segons les seves característiques i les seves eleccions personals.

2.2. ELEMENTS EDUCATIUS DEL CRAE I PLANTEJAMENT DE LA DIVERSITAT CULTURAL

Els educadors i les educadores compten amb un seguit d'estratègies i instruments útils per dur a terme el treball educatiu. Atenent la realitat de diversitat cultural present en els Centres Residencials d'Acció Educativa, els mateixos educadors/res mencionaven, en el grup de discussió, els elements òptims per ser treballats segons el principi de la diversitat i aplicant una pedagogia intercultural. Els elements considerats pels educadors/res pertanyen a un nivell de proximitat i familiaritat en l'exercici de les seves funcions en el centre. D'entre aquests elements, destaca el projecte educatiu individualitzat (PEI), perquè és l'eina principal en què se sistematitza el treball educatiu personal i es recullen les necessitats i les demandes personals, socials i culturals dels infants i adolescents. El PEI és l'instrument de treball en què es recullen els objectius, les estratègies i els recursos de què es disposa. El projecte individual hauria de ser elaborat amb la col·laboració del noi/noia, tot fent-lo partícip de les decisions preses. D'altra banda, també s'ha considerat que *les tutories i les assemblees* són els instruments de treball que ajuden a atendre la individualitat i, al mateix temps, fomenten les dinàmiques de convivència i participació grupal per promoure el respecte i l'acceptació en les relacions interpersonals. *L'entorn social i cultural* del barri, del poble o de la ciutat ofereix els recursos de què podem disposar a l'hora de treballar educativament les necessitats de cadascú. És important tenir un bon coneixement dels recursos que ofereix l'entorn per incorporar-los a la planificació de les accions educatives, ja siguin individuals o grupals.

Una última qüestió que cal apuntar en aquest apartat està relacionada amb la qüestió del treball en *valors* que es fa en el CRAE. El treball diari en valors es fa de manera implícita i a partir de la relació interpersonal, tant entre l'educador/ra i l'infant i/o adolescent com entre el grup de residents. El principal valor que esmenten els educadors/res és el respecte per les diferències. El CRAE pot

LA DIVERSITAT CULTURAL EN ELS CENTRES RESIDENCIALS D'ACCIÓ EDUCATIVA

arribar a ser un espai on s'aprèn a conviure enmig de la diversitat de circumstàncies personals, socials i culturals. En la vida quotidiana, les diferències culturals, expressades a partir del seguiment de determinats costums, s'acaben vivint des de la normalitat. Més enllà del respecte pels costums de cadascú, un dels objectius principals és treballar l'acceptació de l'altre en la seva totalitat.

En l'acte d'educar i atendre la diversitat cultural en el CRAE, l'educador/ra expressa sentiments de dificultat, i per tant, *les limitacions* es fan explícites. Aquestes, però, cal considerar-les com una possibilitat i no com una manifestació de poca professionalitat. Una d'aquestes limitacions, expressades al grup de discussió, és la manca d'informació i el desconeixement general dels referents culturals d'un nen/nena procedent d'un altre país, així com la falta d'informació sobre les circumstàncies viscudes en el país d'origen, sobre el procés migratori individual i familiar, etc. Si no es tenen els recursos necessaris per atendre aquestes especificitats, la tasca educativa es pot veure limitada. L'Administració o les altres institucions, com poden ser les federacions de centres d'atenció i protecció a la infància, els EAIA o les universitats, haurien d'encapçalar el suport i la formació dels agents socials que garantís el bon desenvolupament de la tasca educativa.

Els elements educatius que constitueixen la pràctica educativa en el CRAE caldria que fossin revisats i aprofundits en els seus aspectes teòrics i pràctics, així com els diferents protocols, els models dels informes que s'elaboren, el diari, els projectes educatius de centres (PEC), el reglament de règim intern (RRI), etc. Tots aquests recursos són òptims per ser plantejats des del principi de l'atenció a la diversitat, i, per tant, s'enceta una nova possibilitat de continuar investigant en aquestes qüestions. Els estudis en profunditat sobre els Centres Residencials d'Acció Educativa encara són insuficients: cal continuar apostant perquè aquests puguin portar-se a terme tot comptant amb la col·laboració i l'assessorament de l'Administració, les universitats, el Col·legi Oficial d'Educaores i Educadors Socials de Catalunya i la Federació d'Entitats d'Atenció a la Infància i Adolescència (FEDAIA), entre d'altres.

2.3. LES PROPOSTES I IMPLICACIONS EDUCATIVES

L'anàlisi del Centre Residencial des de la perspectiva de la diversitat cultural ha permès entreveure quines són les necessitats que cal tenir en compte en les propostes de treball que des de la pedagogia social s'haurien d'assumir com a pròpies per tal de millorar la tasca que els educadors i educadores socials duen a terme en el dia a dia de la seva professió. La pedagogia social hauria de generar respostes en què teoria i pràctica s'interrelacionessin.

SANDRA COSTA I CAMARA

Com s'apuntava més amunt, una primera qüestió a tenir en compte és l'aprofundiment en els aspectes teoricconceptuals que hi ha darrere els discursos de la diversitat cultural i que els educadors i les educadores socials utilitzen per explicar la realitat educativa amb la qual treballen. La revisió conceptual comença per concebre la diversitat i les diferències —socials, personals i culturals— com una característica intrínseca de la persona, sense fer un tractament diferenciat del nen/nena o grup concret respecte de la resta, per tal d'evitar la separació en dos grups: *nosaltres* i *els altres* (Larrosa i Pérez de Lara, 1997). Més enllà d'un model estàtic de les diferències culturals, atribuïdes només a la població immigrant, hem de partir de la idea de diversitat com a característica intrínseca a la condició humana.

Si tenim en compte que un dels principis legals de l'atenció i protecció a la infància i adolescència en els recursos especialitzats dels serveis socials és el desenvolupament integral de les característiques de cadascú com a individu únic, l'atenció a les diferències culturals dels nens/nenes suposa una resposta guiada pel principi d'igualtat, sota el qual no podem eximir el centre de la responsabilitat que li pertoca com a entitat tutelar de la població atesa.

Tal com apunta Marí (2002, p. 334) en la seva tesi: «la interculturalitat ens interroga sobre la individualitat i la identitat en el context educatiu, més enllà d'una orientació pedagògica tancada exclusivament en els aprenentatges instrumentals». En el CRAE es fa necessari buscar les maneres de sortir de les visions culturalistes a l'hora de donar resposta a les necessitats personals (culturals) de cada nen/nena. El desconeixement ens porta a prendre com a veritats les característiques d'una cultura d'origen i a explicar *l'altre* des dels elements folklòrics de la seva cultura. Per tant, cal ampliar la visió del concepte *cultura* per no acabar estereotipant i prenent-la com una realitat permanent i inamovible i partir de la idea que totes les cultures són susceptibles de canvi i transformacions.

El Centre Residencial és un espai on els principis comuns de convivència coexisteixen amb les decisions individuals preses per a cadascun dels nens i nenes que hi viuen. Avui en dia, articular la individualitat en la societat plural i multicultural comportarà partir d'uns principis comuns vàlids per a totes les opcions personals, socials i culturals i, per tant, trobar punts de contacte, influències, interdependències històriques i transferències culturals mútues que enriqueixin i que facin evolucionar els temps socials i culturals del grup i de la persona. Per què no començar a treballar des d'aquesta perspectiva en els diferents espais educatius?

L'educació ha d'incloure la diversitat/pluralitat com a principi i actuar en conseqüència. Igualment, ha de tenir en compte les particularitats de tots els subjectes, comprendre'ls des d'una perspectiva global, i concebre el subjecte

 LA DIVERSITAT CULTURAL EN ELS CENTRES RESIDENCIALS D'ACCIÓ EDUCATIVA

com aquell que té les capacitats per prendre decisions en relació amb les seves necessitats individuals, ja siguin socials, personals i/o culturals. D'una manera contrària, es tendeix a legitimar processos d'homogeneïtzació i assimilació de les identitats personals en els diferents espais socials i educatius. És ben sabut que la cultura hegemònica s'ha imposat com a universal i no és res més que la resposta que dona el model occidental d'organització social, a partir de les maneres de fer estandarditzades, del pensament únic i dels models i estils de vida uniformitzats. El i la professional de l'educació social hauria de qüestionar aquest model hegemònic des del qual s'educa, explicar-lo i analitzar-lo críticament per tal d'actuar conseqüentment.

Lluny de voler identificar la diversitat cultural amb la presència de població immigrada en espais educatius, l'educador/ra social, sigui quin sigui el seu context laboral, hauria de conèixer quines són les causes reals de la immigració, analitzar els processos de globalització i les dificultats d'integració social de tota la ciutadania, conèixer les polítiques i els plans migratoris dissenyats des de les diferents administracions, analitzar críticament la llei d'estrangeria, etc. Així descobriríem quins són els efectes i les conseqüències d'un model neoliberal que percep la immigració com un problema i una amenaça, un model que sota el paraigua de la integració social i cultural aposta per un procés d'assimilació i d'homogeneïtzació dels «altres».

L'articulació de la individualitat amb la idea de globalitat implica treballar quines han estat les causes que han portat el subjecte o la seva família a emigrar, quines són les expectatives del projecte migratori i les possibilitats d'inserció social, el desenvolupament de les capacitats personals, la voluntat de canvi i transformació personal, la participació i la implicació personal i familiar, la resposta a les particularitats i diferències culturals, socials i personals, el diàleg i l'obertura envers la societat i l'entorn social més proper, etc.

En el propòsit d'educar en realitats complexes i multiculturals, el principi de la *confiança per sobre de la desconfiança* hauria d'orientar la feina de tot educador/ra. Sovint les relacions entre persones diferents, pel senzill fet de poder qüestionar un ordre o una dinàmica establerta, poden ser motiu de desestabilització. Ara bé, si ens ho mirem des d'un altre punt de vista, poden arribar a convertir-se en una oportunitat única per créixer a partir de qüestionar els punts de vista propis i sortir d'esquemes establerts que han acabat naturalitzant-se.

En segon lloc, per tal de poder incorporar des de la pedagogia social un cos teóricoconceptual que atengui els aspectes mencionats, cal incorporar en la *formació inicial* de l'educador/ra social la interrelació entre teoria i pràctica i els principis i continguts de l'educació intercultural en diferents contextos educatius on aquest treballarà.

Al mateix temps serà important dissenyar un currículum de *formació continuada* per tal de reforçar i orientar el dia a dia del professional de l'educació social. Les necessitats de cada moment social i cultural canvien i estan en consonància amb les transformacions i els fenòmens del context global.

Les necessitats emergents en els diferents espais educatius ens qüestionen les capacitats de l'educador/ra en l'exercici de la seva *missió*. Segons Morin (2001), en l'acte d'educar s'exerceix una missió, la de la transmissió. Per desenvolupar la seva funció transmissora, l'educador/ra social necessita unes capacitats, unes habilitats i unes aptituds que es posen en joc en el moment d'educar. El mateix autor parla d'aquestes capacitats, aptituds i habilitats com a art i tècnica. Adequant la proposta que fa l'autor sobre la missió d'educar, els reptes que s'hauria de plantejar l'educador/ra social davant de la diversitat cultural i/o d'altres realitats emergents suposarien: *a)* tenir la capacitat per contextualitzar, globalitzar i afrontar els problemes multidimensionalment; *b)* analitzar i interpretar els problemes socials des de la seva complexitat; *c)* saber afrontar les incerteses que provoca l'acte mateix d'educar i de relacionar-se amb els altres, educar-se per comprendre, i *d)* saber estar, saber fer i saber ser enmig de la diversitat.

La formació continuada pot oferir la possibilitat d'interrelacionar de manera real la teoria i la pràctica per tal que s'expliquin l'una a l'altra, que es comprenguin i que es complementin. En aquest punt, la universitat, responsable de formar els i les educadors socials, hauria d'implicar-se en els contextos educatius propis de l'educació social, i a la inversa, les diferents realitats socioeducatives haurien d'estar suficientment representades a la universitat. El camp social exigeix a la pedagogia que faci un salt qualitatiu per tal de construir teòricament i pràcticament una pedagogia social amb representació dels diferents espais educatius i amb diversitat de plantejaments i discursos, de tal manera que sigui possible construir coneixement, interconnectant i interrelacionant idees, i oferir la possibilitat d'acompanyar investigacions i avaluacions i de dissenyar programes i projectes, tot comptant amb els principals agents socials.

Cada vegada més, les entitats socials que gestionen diferents recursos socials, entre ells els CRAE, inclouen un percentatge d'hores dedicades a la formació continuada en les programacions anuals. Aquesta decisió suposa una inversió en la millora del funcionament del recurs en benefici dels infants i adolescents que hi viuen. La formació continuada, perquè sigui una pràctica habitual en l'exercici de la professió d'educador/ra social, cal que tingui el suport de *la institució titular del recurs*, ja sigui privat o públic; de *la persona responsable del recurs* —el director o directora ha de creure en el projecte de formació—; el mateix *professional* —que ha d'estar disposat a assumir la formació continuada com una eina de capacitació, de millora de l'exercici de la seva pro-

fessió i de desenvolupament de l'autocrítica per detectar les mancances i limitacions professionals—, i finalment, i com a punt bàsic i essencial, l'Administració competent hauria de ser la responsable d'incloure la formació continuada en les reformes legals i, per tant, de dotar de més recursos econòmics les entitats socials.

I ja per acabar, un aspecte que no es pot deixar de banda és qüestionar l'estructura del sistema de protecció a la infància, com a màxim responsable del compliment de les funcions i de la qualitat dels seus serveis. La qüestió que es planteja és la següent: l'estructura del sistema de protecció a la infància i adolescència està preparada per atendre professionalment i amb criteris pedagògics les realitats emergents que es presenten en el dia a dia dels diferents espais educatius? Quin és l'interès real de l'Administració per posar els mitjans i recursos que atenguin les necessitats generades a partir dels canvis socials i culturals en els espais dels CRAE? No hem d'esperar que un fenomen social es converteixi en problema i alarma social per actuar, sinó que cal preveure quins són els possibles desafiaments del present i del futur dels CRAE i començar a comptar amb la veu i la participació dels agents socials per anticipar propostes educatives de qualitat.

3. A TALL DE CLOENDA

La realitat de diversitat cultural present en la nostra societat i en els contextos educatius del camp social ens fa veure que des de l'educació social no podem continuar mantenint-nos en un conservadorisme en què els models educatius comportin processos assimilacionistes i compensatoris de les diferències. No cal, d'entrada, inventar una educació intercultural amb programes específics, o readaptar i readequar propostes procedents dels contextos escolars, sinó que en l'exercici de les funcions i rols de l'educador/ra hi hagi impregnats els elements teoricopràctics definits des de la diversitat cultural, amb un enfocament global i complex, interactuant i dialogant, que accepta i respecta les diferències, que relaciona les dinàmiques identitàries amb els processos educatius sense homogeneïtzar i, finalment, que qüestiona els models dominants i les relacions de poder. D'aquesta manera, es pretén que l'apropament a la diversitat cultural dels Centres Residencials d'Acció Educativa iniciï un camí de desigs i d'intencions per canviar les coses sobre el terreny de la pràctica. El coneixement aprehès de l'experiència i contrastat amb altres professionals del col·lectiu d'educadors/res complementa l'aventura de saber. La construcció de nous coneixements en els quals s'interrelacionen teoria i pràctica obre noves perspectives, fites, interrogants, dubtes i incerteses des d'on continuar avançant.

SANDRA COSTA I CAMARA

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, A. M.; MOLL, F. de B. *Diccionari català-valencià-balear*. Vol. III. Palma de Mallorca, 1951, p. 446.
- AMORÓS, P.; AYERBE, P. [coord.]. *La intervención educativa en inadaptación social*. Madrid: Síntesis, DOE, 2000.
- BARGACH, A. *Infants i joves marroquins com a protagonistes dels processos migratoris*. Barcelona, 2002. [Conferència organitzada per la Fundació Jaume Bofill i la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat de Catalunya]
- CARBONELL, J.; SIMÓ, N.; TORT, A. *Magribins a les aules: El model de Vic a debat*. Vic: Eumo, 2002.
- CARRASCO, S. «L'educació intercultural». A: *Estudis interculturals, textos bàsics per al Fòrum 2004*. <www.blues.uab.es/incom/2004/cat/carrcat.html>
- COSTA, S. «Una història en un CRAE». [Conferència pronunciada en el Segon Seminari de Tardor sobre Benestar i Serveis Socials: «Parlem de l'adolescència d'avui: qui són, com són i què ens diuen». Consell Comarcal de l'Alt Empordà, Figueres, 17 i 19 de desembre de 2002]
- DELGADO, M. *Diversitat i integració*. Barcelona: Empúries, 1998.
- GARRETA, J. *Immigrants menors d'edat a Catalunya: Un repte per a les institucions educatives*. Barcelona: Universitat de Lleida: Fundació Jaume Bofill, 1999.
- HERAS, P.; LLENAS, A.; COSTA, S. «La figura professional i la formació en educació social: en construcció». A: *XVII Seminario Interuniversitario. Nuevos retos de la pedagogía social. La formación del profesorado. III. Nuevas necesidades formativas. Investigación y formación*. Salamanca, 2002, p. 162-171.
- KRUEGER, R. A. *El grupo de discusión*. Madrid: Pirámide, 1991.
- LARROSA, J.; PÉREZ DE LARA, N. [comp.]. *Imágenes del otro*. Barcelona: Virus, 1997.
- LARROSA, J.; SKLIAR, C. *Habitantes de Babel: Políticas y poéticas de la diferencia*. Barcelona: Laertes, 2001.
- MARÍ Y TARTE, R. *Análisis de la educación intercultural y propuesta de un modelo de pedagogía intercultural*. [Tesi doctoral inèdita, presentada a la Universitat de Barcelona, febrer 2002]
- MAYER, M. «Complejidad y cambio: un enfoque dinámico de la educación ambiental». A: *Master en Educación Ambiental. Programa de Postgrado 1992-1994*. Madrid: UNED, 1994.
- MORIN, E. *Los siete saberes necesarios para la educación del futuro*. Barcelona; Buenos Aires; Mèxic: Paidós, 2001a.
- *Tenir el cap clar: Per organitzar els coneixements i aprendre a viure*. Barcelona: La Campana, 2001b.
- PANCHÓN, C.; PETRUS, A.; GALLEGU, S. «La infància en situació de risc». A: *Informe*

LA DIVERSITAT CULTURAL EN ELS CENTRES RESIDENCIALS D'ACCIÓ EDUCATIVA

2002. *La infància i les famílies als inicis del segle XXI*. Vol. V. Barcelona, CIIMU, 2002, p. 19-22.
- PANCHÓN, C. *Manual de pedagogía de la inadaptación social*. Barcelona: Dulac, 1998.
- PETRUS, A.; ROMANS, M.; TRILLA, J. *De profesión: Educador(a) social*. Barcelona; Buenos Aires; Mèxic: Paidós, 2000.
- PLATAFORMA CIUTADANA EN DEFENSA DELS MENORS IMMIGRATS DESEMPARATS.
<<http://www.geocities.com/nenscarrer>>
- VILLAGRASA, C.; VIZCARRO, C.; RAVETLLAT, I. «Infància i Legislació». A: *La infància i les famílies als inicis del segle XXI. Informe 2002*. Vol. V. Barcelona: CIIMU, 2002, p. 222-226.

